

WERK IN UITVOERING

Law in action in strafzaken

Lisa Ansems

Inleiding

In mijn proefschrift onderzoek ik het thema rechtvaardigheid vanuit het oogpunt van verdachten in politierechterzaken.¹ Ik richt me daarbij op ervaren procedurele rechtvaardigheid, waarbij het gaat om de perceptie van mensen dat zij eerlijk zijn behandeld tijdens besluitvormingsprocedures, waaronder rechtszittingen (Lind & Tyler 1988; Van den Bos 2015). Sinds de start van de wetenschappelijke belangstelling voor ervaren procedurele rechtvaardigheid in de jaren zeventig is in verschillende onderzoeken aangetoond dat als mensen procedures als eerlijk ervaren, zij de uitkomsten van die procedures eerder accepteren, meer vertrouwen hebben in de beslissende instantie, die vaker als legitiem zien en zich vaker aan de wet houden (Grootelaar 2018; Hulst 2017; Thibaut & Walker 1975; Tyler 1990; Tyler & Huo 2002; Van den Bos, Van der Velden & Lind 2014). Dit wordt het *fair process effect* genoemd (Folger e.a. 1979).

Ik onderzoek of ervaren procedurele rechtvaardigheid bij verdachten in politierechterzaken leeft, hoe zij dit concept zelf invullen en of sommige verdachten (namelijk mensen met een niet-westerse migratieachtergrond die zich in het dagelijks leven gediscrimineerd voelen) anders reageren op ervaren procedurele rechtvaardigheid tijdens hun zittingen dan anderen. Om deze vragen te beantwoorden, combineer ik kwalitatieve en kwantitatieve methoden. Daardoor vindt triangulatie plaats (Maxwell 2013) en worden de voordelen van iedere methode (bijv.: diepgang of juist breedte) benut. Zo heb ik inmiddels een kwalitatief interviewonderzoek afgerond, waarin de vraag centraal stond of procedurele rechtvaardigheid leeft bij verdachten in politierechterzaken en, zo ja, wat precies maakt dat zij zich al dan niet eerlijk behandeld voelen. In januari 2019 ben ik begonnen met een kwantitatief vragenlijstonderzoek onder verdachten met een niet-westerse migratieachtergrond. Hierbij onderwerp ik het bovengenoemde *fair process effect* aan een kritische toets door me te richten op respondenten waarvan op grond van de literatuur te verwachten valt dat zij mogelijk anders reageren op ervaren procedurele rechtvaardigheid, namelijk wanneer zij zich in het dagelijks leven vaak gediscrimineerd voelen. Tot slot is onlangs het plan ontstaan om deze studies aan te vullen met een scenario-experiment onder mensen (niet verdachten) met een niet-westerse migratieachtergrond. Door de mate van ervaren procedurele rechtvaardigheid tijdens een hypothetische strafzitting te manipuleren, kan worden nagegaan welke invloed ervaren procedurele rechtvaardig-

1 Het promotieonderzoek wordt begeleid door prof. Kees van den Bos en prof. Elaine Mak. Het wordt gefinancierd uit een NWO Onderzoekstalentbeurs (projectnummer 406.16.558).

Lisa Ansems

heid heeft op bijvoorbeeld vertrouwen in rechters. Bovendien zal ook in deze studie worden bekeken of ervaren discriminatie in het dagelijks leven samenhangt met hoe mensen op ervaren procedurele rechtvaardigheid reageren. Gelet op het vroege stadium waarin de plannen voor het scenario-experiment zich bevinden, richt ik me in het vervolg van deze bijdrage op de eerste twee deelstudies.

Ervaren procedurele rechtvaardigheid van onderaf

Het bestaande onderzoek naar ervaren procedurele rechtvaardigheid wordt gekenmerkt door de overwegend kwantitatieve aard ervan. Dit valt te verklaren vanuit het domein waartoe dit onderzoeksthema behoort, namelijk de sociale psychologie, waar laboratoriumexperimenten de voornaamste onderzoeksmethode vormen. Ervaren procedurele rechtvaardigheid is dan ook met name onderzocht door middel van dergelijke experimenten. Het voordeel van de mogelijkheid om met experimenten causale verbanden hard te maken heeft als keerzijde dat de externe validiteit – dat wil zeggen: de mate waarin de aldus verkregen bevindingen van toepassing zijn op anderen dan de onderzoeksdeelnemers (Bijleveld 2013) – vaak beperkt is. Veel experimenteel onderzoek vindt immers plaats onder zogenoemde *WEIRD*-respondenten: *Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic* (Henrich, Heine & Norenzayan 2010). Het is de vraag in hoeverre de resultaten van dergelijk onderzoek van toepassing zijn op mensen die niet aan deze kenmerken voldoen.

Naast experimentele studies is ervaren procedurele rechtvaardigheid, zij het in iets mindere mate, bestudeerd door middel van vragenlijstonderzoek (zie bijv. Grootelaar 2018; Tyler 1990; Van den Bos, Van der Velden & Lind 2014). Deze uitbreiding van het onderzoek over ervaren procedurele rechtvaardigheid naar *real-life contexts*, zoals rechtszittingen, heeft belangrijke inzichten opgeleverd. In dergelijk vragenlijstonderzoek worden vaak items over ervaren procedurele rechtvaardigheid opgesteld op basis van de bestaande literatuur. Aan respondenten wordt bijvoorbeeld gevraagd of zij voldoende hun mening hebben kunnen geven, of ze met respect behandeld zijn, en of ze denken dat ze op dezelfde manier zijn behandeld als anderen.

De insteek van mijn kwalitatieve interviews was om verdachten op een meer open manier te vragen naar hun ervaringen en te kijken (1) of zij procedurele aspecten noemden en (2) welke aspecten van procedures zij naar voren brachten. De interviews werden in 2017 gehouden in de Rechtbank Midden-Nederland in Utrecht. Over de resultaten van deze interviews hoop ik binnenkort in een peer-reviewed Engelstalig tijdschrift te publiceren.²

2 Tijdens de kwalitatieve interviews is verdachten naast ervaren procedurele rechtvaardigheid ook gevraagd naar onder meer hun mening over de uitkomst (d.w.z. de rechterlijke uitspraak). Ook deze bevindingen zullen in het proefschrift aan de orde komen.

Ervaringen van verdachten met een migratieachtergrond

Het tweede empirische deelproject van dit promotieonderzoek bestaat uit een vragenlijst die wordt afgenomen onder verdachten met een niet-westerse migratieachtergrond na afloop van hun politierechterzittingen bij de Rechtbank Midden-Nederland in Utrecht. Dit onderzoek werpt daarmee licht op ervaringen van mensen die vaak ondervertegenwoordigd zijn in wetenschappelijk onderzoek. Een andere belangrijke reden om in te zoomen op de ervaringen van deze verdachten is dat zij zich mogelijk in het dagelijks leven gediscrimineerd voelen. Dit zou van invloed kunnen zijn op hun percepties van ervaren procedurele rechtvaardigheid tijdens hun rechtszittingen, en zou bovendien invloed kunnen hebben op de manier waarop zij op ervaren procedurele (on)rechtvaardigheid reageren.

Bij verdachten die zich in het dagelijks leven vaak gediscrimineerd voelen, zouden in het bijzonder twee zaken een rol kunnen spelen: de behoefte van mensen aan informatie die strookt met hun wereldbeeld en de behoefte van mensen om zich goed over zichzelf te voelen. Ervaren procedurele *onrechtvaardigheid* zou voor verdachten die zich in het dagelijks leven vaak gediscrimineerd voelen positieve aspecten kunnen hebben, doordat onrechtvaardig behandeld worden strookt met hun eerdere ervaringen (Major e.a. 2007; Major & Townsend 2012; Townsend e.a. 2010) en hen in staat stelt de oorzaak van een negatieve uitkomst buiten zichzelf te leggen en zo hun eigenwaarde te beschermen (Major, Quinton & McCoy 2002; Van den Bos e.a. 1999).³ Bovendien zouden verdachten die zich vaak gediscrimineerd voelen niet alleen anders kunnen reageren op ervaren procedurele (on)rechtvaardigheid, maar zouden deze negatieve ervaringen in het dagelijks leven ook hun rechtvaardigheidspercepties in de context van hun zittingen negatief kunnen kleuren (vgl. Lilly & Wipawayangkool 2018).

Om deze voorspellingen te toetsen, leg ik verdachten met een niet-westerse migratieachtergrond direct na hun zitting een vragenlijst voor, waarin ik hen onder meer vraag naar ervaren procedurele rechtvaardigheid tijdens de zitting, hun mening over de uitkomst, ervaren discriminatie in het dagelijks leven en verschillende afhankelijke variabelen (eigenwaarde, intenties om tegen de uitkomst te protesteren en vertrouwen in Nederlandse rechters). Op deze manier kunnen belangrijke inzichten worden verkregen in de ervaringen en opvattingen van deze verdachten en wordt het eerder beschreven *fair process effect* op een kritische manier getoetst.

Integratie

Een bijkomend doel van dit proefschriftonderzoek is om het empirische en het juridische domein aan elkaar te verbinden. Ik wil aandacht besteden aan de vraag

3 Uiteraard zou de implicatie van deze eventuele bevinding niet zijn dat voor deze verdachten ervaren procedurele *onrechtvaardigheid* zou moeten worden nagestreefd. Eventuele normatieve implicaties zouden eerder gezocht kunnen worden in het bestrijden van ervaren discriminatie in het dagelijks leven. Zie over de koppeling van empirische bevindingen aan het normatieve domein het volgende kopje.

Lisa Ansems

of, en zo ja, hoe, juridisch-normatieve gevolgen kunnen worden verbonden aan bevindingen uit empirisch onderzoek. Dit raakt aan de beruchte *fact/value gap*: met empirisch onderzoek kunnen niet zonder meer normatieve vragen worden beantwoord (zie bijv. Hayden & Anderson 1979). Mijn voorlopige stelling is dat, wil men de stap van het empirische naar het juridisch-normatieve maken, dit (1) expliciet en (2) onderbouwd moet gebeuren. Juristen hebben in mijn ervaring vaak de neiging om de wenselijkheid van het nastreven van ervaren procedurele rechtvaardigheid impliciet te aanvaarden en direct over te schakelen naar de vraag ‘Wat kunnen we met deze bevindingen?’, bijvoorbeeld in termen van handvatten voor rechters en/of het positieve recht. Om niet in de *fact/value*-valkuil te trappen, is het denk ik belangrijk om deze stap expliciet te maken en bovendien te voorzien van argumenten, zowel voor als tegen. Daarmee wordt een normatief kader gecreëerd in het licht waarvan de empirische bevindingen kunnen worden geëvalueerd. Ik kijk ernaar uit me de komende tijd verder in dit vraagstuk te verdiepen.

Referenties

- Bijleveld, C.C.J.H., *Methoden en technieken van onderzoek in de criminologie*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers 2013.
- Folger, R., D. Rosenfield, J. Grove & L. Corkran, ‘Effects of “voice” and peer opinions on responses to inequity’, *Journal of Personality and Social Psychology* 1979-37(12), p. 2253-2261.
- Grootelaar, H.A.M., *Interacting with procedural justice in courts*, Amsterdam: Off Page 2018.
- Hayden, R.M. & J.K. Andersen, ‘On the evaluation of procedural systems in laboratory experiments: A critique of Thibaut and Walker’, *Law and Human Behavior* 1979-3(1-2), p. 21-38.
- Henrich, J., S.J. Heine & A. Norenzayan, ‘Most people are not WEIRD’, *Nature* 2010(466), p. 29.
- Hulst, L., *Experimental legal studies on perceived procedural justice and trust in law and society*, Amsterdam: Off Page 2017.
- Leventhal, G.S., ‘What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships’, in: K.J. Gergen, M.S. Greenberg & R.H. Willis (red.), *Social exchange: Advances in theory and research*, New York: Plenum 1980, p. 27-54.
- Lilly, J.D. & K. Wipawayangkool, ‘When Fair Procedures Don’t Work: A Self-Threat Model of Procedural Justice’, *Current Psychology*, 2018-37(3), p. 680-691.
- Lind, E.A. & T.R. Tyler, *The social psychology of procedural justice*, New York: Plenum 1988.
- Major, B., C.R. Kaiser, L.T. O’Brien & S.K. McCoy, ‘Perceived discrimination as worldview threat or worldview confirmation: Implications for self-esteem’, *Journal of Personality and Social Psychology* 2007-92(6), p. 1068-1086.
- Major, B., W.J. Quinton & S.K. McCoy, ‘Antecedents and consequences of attributions to discrimination: Theoretical and empirical advances’, *Advances in Experimental Social Psychology* 2002(34), p. 251-330.
- Major, B. & S.S.M. Townsend, ‘Making meaning in response to unfairness’, *Psychological Inquiry* 2012-23(4), p. 361-366.
- Maxwell, J.A., *Qualitative research design: An interactive approach*, London: Sage 2013.
- Thibaut, J. & L. Walker, *Procedural justice: A psychological analysis*, Hillsdale, NJ: Erlbaum 1975.

- Townsend, S.M., B. Major, P.J. Sawyer & W.B. Mendes, 'Can the absence of prejudice be more threatening than its presence? It depends on one's worldview', *Journal of Personality and Social Psychology* 2010-99(6), p. 933-947.
- Tyler, T.R., *Why people obey the law*, New Haven: Yale University Press 1990.
- Tyler, T.R. & Y.J. Huo, *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*, New York: Russell Sage Foundation 2002.
- Van den Bos, K., 'Humans making sense of alarming conditions: Psychological insight into the fair process effect', in: R.S. Cropanzano & M.L. Ambrose (red.), *Oxford handbook of justice in work organizations*, New York: Oxford University Press 2015.
- Van den Bos, K., J. Bruins, H.A.M. Wilke & E. Dronkert, 'Sometimes unfair procedures have nice aspects: On the psychology of the fair process effect', *Journal of Personality and Social Psychology* 1990-77(2), p. 324-336.
- Van den Bos, K., L. van der Velden & E.A. Lind, 'On the role of perceived procedural justice in citizens' reactions to government decisions and the handling of conflicts', *Utrecht Law Review* 2014-10(4), p. 1-26.